

দশম অধ্যায়

প্ৰকল্প প্ৰস্তুত

স্বদেশ অধ্যয়নত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে একোটা প্ৰকল্প বিষয় বাছি লৈ বিজ্ঞান সন্মতভাৱে সকলোবোৰ দিশ বিশ্লেষণ কৰি প্ৰকল্পটোৰ ফলাফললৈকে লিখি উলিওৱালৈ চেষ্টা কৰাটো অত্যন্ত প্ৰয়োজন। প্ৰকল্প এটা এখন ৰচনা নহয়। প্ৰকৃত অৰ্থত প্ৰকল্প এটা বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰে তথ্য বিশ্লেষণৰ দ্বাৰা কৰা এক গৱেষণা। স্বদেশ অধ্যয়নৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে এটা প্ৰকল্প কৰাটো এটা ক্ষুদ্ৰ গৱেষণা কৰাৰ নিচিনা। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে একো একোটা প্ৰকল্প সম্পূৰ্ণ কৰাৰ অভ্যাসেৰে ভৱিষ্যতে উচ্চ খাপৰ গৱেষণা কৰিব পৰা ক্ষমতা আহৰণ কৰিব পাৰে। সেয়েহে প্ৰকল্পটোৰ বিষয় বাছনিৰ পৰা প্ৰকল্পটোৰ লগত নিবিড়ভাৱে জড়িত হৈ বিজ্ঞানসন্মতভাৱে লিখি উলিয়াব পৰাটো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয় শিক্ষা বুলি ভবা হয়।

সাধাৰণতে প্ৰকল্প এটা হাতত লোৱাৰ সময়ত বিষয় কি হ'ব, কেনেদৰে লিখিব লাগিব, কিমান দীঘল হ'ব লাগিব আদি প্ৰশ্নবোৰ মনলৈ আহে। একো একোটা অতি জটিল বিষয়ৰ ওপৰত কৰা প্ৰকল্পৰ সৰল সমাধান অতি সংক্ষিপ্তকৈ লিখি উলিয়াই আন্তৰ্জাতিক পৰ্যায়ত স্বীকৃতি পোৱাৰ বহুতো উদাহৰণ আছে। ভূগোলৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে যিকোনো ভূগোল বিষয়ক প্ৰকল্প আৰু বুৰঞ্জীৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে যিকোনো বুৰঞ্জী বিষয়ক প্ৰকল্প হাতত ল'ব পাৰে। তেনেদৰে যিকোনো বিষয়ৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে নিজ নিজ বিষয়ৰ লগত সম্বন্ধ থকা আন এটা প্ৰকল্প বিষয় বাছি ল'ব পাৰে। এটা বিষয়জনা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে নজনা এটা বিষয়ৰ ওপৰত প্ৰকল্প লোৱাত বাধা নাই যদিও পঢ়া বিষয়ৰ লগত সংগতি থকা প্ৰকল্প বিষয় হলে প্ৰকল্পটো ভালদৰে আৰু সময়মতে শেষ কৰাত সহজ হয়। বিষয় বাছনিত স্বাধীনতা থাকিলেও একোটা বিষয় নিৰ্বাচন কৰোতে কি কি দিশ চাব লাগিব তলত উল্লেখ কৰা হৈছে।

আমি আমাৰ চৌদিশত বহুতো পাৰিবেশিক আৰু আৰ্থ-সামাজিক সমস্যা প্ৰত্যক্ষ কৰি আহিছোঁ আৰু সেইবোৰৰ কুপ্ৰভাৱবোৰো সন্মুখীন হৈ আহিছোঁ। পৃথিৱীৰ সকলো ঠাইৰ লোকেই বিভিন্ন সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈ আহিছে। এই সমস্যাবোৰ গোলকীয় সমস্যাও হ'ব পাৰে বা স্থানীয় সমস্যাও হ'ব পাৰে। বহুতো গোলকীয় সমস্যা যেনে — জলবায়ু পৰিৱৰ্তন, প্ৰদূষণ, বিশ্বযুদ্ধ, মহামাৰী, সন্ত্ৰাসবাদ আদিৰ সমাধান কৰাত চৰকাৰ, আন্তৰ্জাতিক সংস্থা, ধৰ্মীয় অনুষ্ঠান বা ৰাজনৈতিক গোটৰহে দায়িত্ব আছে এনে নহয়। প্ৰতিজন ব্যক্তিয়ে কোনো গোলকীয় সমস্যাৰ দৰে ডাঙৰ সমস্যা সমাধানত অংশ ল'ব পাৰে। প্ৰতিজনে আগবঢ়োৱা সামান্য অৰিহণাৰে বৃহৎ সমস্যাবোৰো সহজে সমাধান হ'ব পাৰে। বহুক্ষেত্ৰত দেখা যায় একোজন ব্যক্তিয়ে এটা ডাঙৰ সামাজিক সংকট সৃষ্টি কৰিব পাৰে অথবা এজন ব্যক্তিয়েই একোটা ডাঙৰ সমস্যা সমাধানত বিশেষ ভূমিকা ল'ব পাৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে এজন সন্ত্ৰাসবাদীয়ে কোটি কোটি লোকৰ সুখ শান্তিত ব্যাঘাত আনিব পাৰে।

আনহাতে কেইগৰাকীমান মহিলাই আৰম্ভ কৰা 'চিপক' আন্দোলন'ৰ দৰে পৰিৱেশ ৰক্ষাৰ আন্দোলন পৃথিৱীবাসীক এক সুস্থ প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশ বৰ্তাই ৰাখি মানুহ তথা সকলো জীৱ-জন্তুকে সুখে শান্তিৰে বসবাস কৰাত সহায় কৰিব পাৰে। আমি নিতৌ ব্যৱহাৰ কৰা বিভিন্ন আচৰাব, যন্ত্ৰপাতি, বিভিন্ন ধৰণৰ সা-সুবিধা একোজন বিজ্ঞানী তথা একো একোটা অনুষ্ঠানে লোৱা একো একোটা গৱেষণা প্ৰকল্পৰ ফল।

পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় সমস্যাই হওক বা আৰ্থ-সামাজিক সমস্যাই হওক এইবোৰ সমাধানত বহুক্ষেত্ৰত কিতাপৰ জ্ঞান যথেষ্ট নহয়। কোনো এটা সমস্যা বা কোনো এটা পৰিৱেশৰ প্ৰতিটো উপাদানৰ গুৰুত্ব আৰু প্ৰভাৱ বুজাত কোনো এজন ব্যক্তি বা ছাত্ৰ-ছাত্ৰী তেনেবোৰ অৱস্থা স্বচক্ষে দেখা বা তেনে অৱস্থাৰ লগত ভালদৰে পৰিচয় হোৱা প্ৰয়োজন। কিতাপৰ জ্ঞানতকৈ নিজ চকুৰে দেখিলে আৰু উপলব্ধি কৰিব পাৰিলে বহুতো সমস্যাৰ সমাধান ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে নিজেই বিচাৰি পাব। ভালদৰে উপলব্ধি কৰা এটা বিষয়ৰ সুন্দৰ বৰ্ণনা তথা ব্যাখ্যা কৰাই নহয়; তেনে বিষয়ৰ বা সমস্যাৰ ওপৰত বাস্তৱসন্মত সমাধানো আগবঢ়োৱাত সহজ হয়। সেইবাবেই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক কোনো এখন ঠাইৰ ভৌগোলিক অথবা বুৰঞ্জীমূলক কোনো এটা সমস্যা অথবা কোনো এটা বিষয়ৰ ওপৰত একোটা প্ৰকল্প প্ৰস্তুত কৰিবলৈ উৎসাহ যোগোৱাৰ প্ৰয়োজন।

প্ৰকল্প এটা প্ৰস্তুত কৰোঁতে কেনেদৰে আগবাঢ়িব :

এটা বিষয় বাছি লোৱাটো এটা প্ৰকল্পৰ প্ৰথম কাম। বিষয় নিৰ্বাচন কৰোঁতে লক্ষ্য কৰিব লগীয়া দিশসমূহ হ'ল —

- (১) প্ৰকল্পৰ বিষয়টোৰ ওপৰত বিজ্ঞানসন্মত অধ্যয়ন কৰিব পাৰিনে নোৱাৰি?
- (২) বাছি লোৱা বিষয়টো অধ্যয়নৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় তথ্যপাতি সংগ্ৰহ কৰিব পৰাৰ সুবিধা আছেনে নাই?
- (৩) বিষয় বাছনিৰ পৰা আৰম্ভ কৰি প্ৰয়োজনীয় তথ্য সংগ্ৰহ, তথ্য বিশ্লেষণ আৰু প্ৰকল্পটো লিখি উলিওৱালৈকে প্ৰয়োজনীয় সময় পোৱা যাবনে নেযায়?
- (৪) ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে প্ৰকল্পটোৰ বাবে তথ্য সংগ্ৰহ আৰু উপস্থাপন অধিক ব্যয়সাপেক্ষ নেকি?
- (৫) প্ৰকল্পটোৰ উদ্দেশ্য ইতিবাচক হয়নে নহয়?

প্ৰকল্প এটাৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য তথা ইয়াৰ ফলাফলসমূহ পৰিৱেশ অথবা সমাজৰ মঙ্গলৰ বাবে হ'ব লাগিব। এনেকুৱা প্ৰকল্প বিষয় নিৰ্বাচন কৰিব নালাগিব যি প্ৰকল্পৰ ফলাফলে প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশ বা মানৱ সমাজত কু-প্ৰভাৱ পেলায়, সমাজক বিপথে পৰিচালিত কৰিব পাৰে, সমাজ বিৰোধীক তথা উন্নয়ন বিৰোধীক অথবা দেশদ্রোহী সকলক উৎসাহিত কৰিব পাৰে।

সঠিকভাৱে এটা প্ৰকল্প বিষয় নিৰ্বাচনৰ পাছত প্ৰথম অধ্যায়ত প্ৰকল্পটোৰ বিষয়ে এক আৰম্ভ বুলি টোকা বা প্ৰস্তাৱনা লিখিব; যিটো টোকা পঢ়িলে পঢ়োঁতাই প্ৰকল্পটোত কি কৰিব বিচৰা হৈছে, প্ৰকল্পটোত কোন ভৌগোলিক এলেকা বা বুৰঞ্জীয়ে সামৰা কোনখিনি সময় তথা কোনটো অঞ্চল সামৰা হৈছে সেই কথা থুলমূলকৈ হ'লেও বুজি পায়। ইয়াৰ পিছত প্ৰথম অধ্যায়টোতে প্ৰকল্পটোৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য চমুকৈ লিখিব

যাৰ দ্বাৰা পঢ়োতাই প্ৰকল্পটোত আচলতে কি কি দিশ নিৰ্দিষ্টকৈ সামৰা হৈছে — সেই কথা স্পষ্টকৈ জানিব পাৰিব।

একোটা অধ্যায়তে প্ৰকল্পটোৰ অধ্যয়ন পদ্ধতি লিখিব যাৰ দ্বাৰা পঢ়োতাই প্ৰকল্পটোৰ বাবে ক'ৰ পৰা কেনে ধৰণৰ তথ্য সংগ্ৰহ কৰি বিশ্লেষণ কৰিছে আৰু কেনেদৰে উপস্থাপন কৰা হৈছে জানিব পাৰে। ইয়াৰ লগতে প্ৰকল্পটোৰ বিশেষত্ব কি চমুকৈ লিখিব যাতে পঢ়োতাই প্ৰকল্পটো কিমান গুৰুত্বপূৰ্ণ বুজি পায়। প্ৰথম অধ্যায়ৰ শেষাংশত পিছৰ কোনটো অধ্যায়ত কি কি দিশ সামৰা হৈছে অতি চমুকৈ লিখিব।

দ্বিতীয় অধ্যায়ত ভূগোলৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে প্ৰকল্পটো যিটো অঞ্চলৰ ওপৰত কৰা হৈছে সেই অঞ্চলটোৰ ভৌগোলিক বিৱৰণ দিব। অঞ্চলটোৰ ভৌগোলিক অৱস্থান, ভূ-অৱয়ব, জলবায়ু, উদ্ভিদ, জীৱজন্তু, জনবসতি, কৃষি, যাতায়াত, উদ্যোগ আদিৰ বিষয়ে এটা বিৱৰণ দাঙি ধৰিব।

এই অধ্যায়ত বুৰঞ্জীৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে কোন অঞ্চলৰ বুৰঞ্জী প্ৰকল্পটোত সামৰি লোৱা হৈছে; সেই অঞ্চলৰ অতীত আৰু বৰ্তমানৰ অৱস্থা, পৰিৱৰ্তনৰ গতি, প্ৰশাসন ব্যৱস্থা আৰু সময়ৰ লগত ইয়াৰ পৰিৱৰ্তন আদিৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব।

প্ৰকল্পটোৰ তৃতীয় অধ্যায়ত প্ৰকল্পটোৰ বাবে সংগ্ৰহ কৰা প্ৰাথমিক বা দ্বিতীয়ক তথ্য, যদি জৰীপ বা কোনো সংগঠন তথা ব্যক্তিৰ উক্তি বা মন্তব্য সংগ্ৰহ কৰা হৈছে সেইবোৰ তালিকাভুক্ত কৰা, তথ্যবোৰ সু-সংগঠিতভাৱে বিশ্লেষণ কৰাৰ লগতে মানচিত্ৰ, লেখচিত্ৰ, দণ্ডচিত্ৰ আদি প্ৰস্তুত কৰি উপস্থাপন কৰিব যাতে প্ৰকল্পটোত উপস্থাপন কৰা কথাবোৰ বুজাত সহজ হয়।

চতুৰ্থ অধ্যায়টো হ'ব বিশ্লেষণাত্মক, য'ত তথ্যসমূহ বিশ্লেষণ কৰি কিহৰ বাবে কি হৈছে, কিয়, কেনেদৰে হৈছে আৰু ইয়াৰ ফলাফল কেনেধৰণৰ সেইবোৰ বাছি উলিয়াব আৰু সুশৃংখলভাৱে লিখিব।

প্ৰকল্পৰ পঞ্চম তথা শেষ অধ্যায়ত প্ৰকল্পটোৰ সাৰাংশ লিখিব। অধ্যয়নটোত লাভ কৰা অভিজ্ঞতাৰে নিজা মন্তব্যও আগবঢ়াব। অৰ্থাৎ পঢ়োতাই এই অধ্যায়ৰ পৰা অধ্যয়নটোৰ ফলাফলসমূহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব আৰু ইয়াৰ সাৰমৰ্ম বুজিব পাৰিব। অধ্যায়টোৰ শেষত চমুকৈ সামৰণি টোকা লিখি অধ্যায়টো সামৰিব।

প্ৰথম অধ্যায়ৰ পৰা পঞ্চম অধ্যায়লৈ লিখা কথাখিনি প্ৰকল্পটোৰ মূলভাগ। ইয়াত পাঁচটা অধ্যায়ৰ কথা উল্লেখ কৰা হৈছে যদিও প্ৰকল্পভেদে অধ্যায়ৰ সংখ্যা কম বা বেছি হ'ব পাৰে। প্ৰকল্পটোৰ মূলভাগৰ পিছত অৰ্থাৎ সামৰণি টোকাৰ পিছত প্ৰয়োজন সাপেক্ষে পৰিশিষ্ট লিখিব। দীঘল তালিকা, দীঘলীয়া উক্তি, প্ৰপত্ৰ নমুনা আদি প্ৰকল্পটোৰ ভিতৰত অধ্যায়ত উপস্থাপন কৰিলে বহুক্ষেত্ৰত প্ৰকল্পটোৰ সৌষ্ঠৱ নষ্ট হয়। তেনে ক্ষেত্ৰত এনেবোৰ তথ্য পৰিশিষ্টত উল্লেখ কৰা উচিত।

শেষত প্ৰকল্পটোত সন্নিৱিষ্ট কৰা তথ্যবোৰৰ উৎস, কিতাপ, আলোচনা আদিৰ প্ৰকাশক তথা লেখকৰ নাম, পৃষ্ঠাসহ উদ্ধৃতি সুশৃংখলভাৱে লিখিব। প্ৰকল্পটোত প্ৰয়োজন হ'লে তথ্য সংগ্ৰহৰ বাবে প্ৰথম বাৰ্ষিকৰ স্বদেশ অধ্যয়ন পুথিৰ নৱম অধ্যায়ৰ ক্ষেত্ৰ অধ্যয়নত উল্লেখ কৰা ধৰণৰ জৰীপ প্ৰপত্ৰ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে আৰু সংগৃহীত তথ্য মানচিত্ৰ বা বিভিন্ন লেখচিত্ৰৰ দ্বাৰা উপস্থাপন কৰি প্ৰকল্পটো অধিক ফলপ্ৰসূ কৰি তুলিব পাৰে।

প্রকল্পটো প্রস্তুত কৰোঁতে যি সকল ব্যক্তিয়ে সহায় আগবঢ়ালে তেখেতসকল বা যদি কোনো অনুষ্ঠানে বা বিভাগে তথ্য আদি যোগান ধৰি সহায় কৰিলে এই সকলোবোৰকে ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰি এটা চমুটোকা প্রকল্পটোৰ সূচীপত্ৰ লিখাৰ আগতে অথবা প্রকল্পটোৰ শেষ অধ্যায়টোৰ অন্তত লিখি কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিব। এনেদৰে কৃতজ্ঞতা জনোৱাতো বিদ্যায়তনিক দিশৰ এক ভদ্রতা বুলি জ্ঞান কৰা হয়।

দ্রষ্টব্য : শিক্ষক-শিক্ষয়িত্ৰীসকলে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ আলোচনা মৰ্মে স্থানীয় সামাজিক, অৰ্থনৈতিক, সাংস্কৃতিক, জৈৱবৈচিত্ৰ্য বিষয়ক আদি নানান বিষয় ক্ষেত্ৰ প্রকল্পৰ বাবে নিৰ্বাচন কৰি দুটাকৈ প্রকল্প প্রস্তুত কৰিব। পাঠ্যপুথিখনৰ প্ৰতিটো অধ্যায়তে প্রকল্প প্রস্তুত কৰাৰ যথেষ্ট সমল আছে। শিক্ষক-শিক্ষয়িত্ৰীসকলে এই বিষয়ত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক উচিত দিহা-পৰামৰ্শ দি সহায় কৰিব।

